

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Zittend tussen twee stoelen. De adellijke dilemma's van stadhouder Johan Willem Friso.

Brand, A.J.

published in

De tienduizend dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda
2013

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY-NC-ND

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Brand, A. J. (2013). Zittend tussen twee stoelen. De adellijke dilemma's van stadhouder Johan Willem Friso. In A. J. Brand, B. M. Groen, E. Hoekstra, & C. van der Meer (editors), *De tienduizend dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda* (Vol. 1075, blz. 145-158). (Fryske Akademy). Afûk / Fryske Akademy.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Zittend tussen twee stoelen. De adellijke dilemma's van stadhouder Johan Willem Friso

HANNO BRAND

INTERIM DIRECTEUR-BESTUURDER, FRYSCHE AKADEMY (KNAW) TE LEEUWARDEN

Inleiding

Johan Willem Friso was iemand, die als het om vrouwen ging, niet gemakkelijk een keus kon maken. Dat suggereert in ieder geval zijn twijfelende houding bij de keuze van zijn echtgenote, die aanvankelijk met haar zusster om de hand van de prins concurreerde. Zittend tussen twee stoelen omdat hij geen keuze kon maken, zo voelde de jonge prins zich tijdens de huwelijksonderhandelingen in 1708. Het was één van de vele dilemma's waarmee deze prins van Oranje in zijn korte leven mee geconfronteerd werd. Te denken valt bijvoorbeeld aan de kwestie rond de erfenis van koning Willem III, die hij met de koning van Pruisen uitvocht. Ook zijn militaire loopbaan en zijn intensieve betrokkenheid bij de veldslagen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successie Oorlog stelde hem voor veel keuzes. Zo speelde het lang uitblijven van een benoeming tot generaal en zijn mislukte ambities om veldmaarschalk te worden hem parten. In dit artikel gaat het om dilemma's van een andere aard en die regelrecht voortvloeien uit de geambieerde adellijke levensstijl enerzijds en de beperkingen die het ambt van stadhouder op bestuurlijk gebied anderzijds meebrachten. Vier elementen zullen daarom hier aan de orde komen, zij het niet altijd even diepgravend. Deze betreffen de betekenis van de dynastie, het belang van netwerken, het onderhouden van een hofhouding en tenslotte de spanning tussen schuldenlast, conspicuous consumption en representatie.

Zorg voor de dynastie?

Een combinatie van standsbesef, het continueren van machtsposities en de wens en noodzaak om prestigieuze bezittingen in de familie te houden, zorgde ervoor dat in hoog adellijke kringen het dynastiek belang en dus de erfopvolging in mannelijke lijn een grote rol speelde.

Met de geboorte van Johan Willem Friso op 4 augustus 1687 in Dessau, tegenwoordig gelegen in de Duitse bondsstaat Saksen-Anhalt, gloorde opnieuw de hoop dat het Friese stadhouderschap op een mannelijke telg uit

de dynastie Nassau-Dietz zou overgaan. Deze hoop was door de dood op 24 juni 1685 van de nog niet eens een jaar oude Willem George Friso, de eerste zoon uit het huwelijk van stadhouder Hendrik Casimir II en Henriëtte Amalia van Anhalt, aanvankelijk de bodem ingeslagen.¹ Johan Willem Friso, het derde kind en tweede zoon uit dit huwelijk waaruit in totaal negen kinderen zouden voortkomen, bleek echter de gedoodverfde opvolger van diens vader als stadhouder van Friesland. De jonge prins groeide namelijk op in een gezin dat verder louter uit dochters bestond, waarvan Henriette Albertine een maand na het overlijden van Willem George werd geboren. De gelukwensen die uit alle hoeken van de Republiek toestroomden bevestigden dit. De Staten van Friesland zorgden ervoor dat de geboorte van de jonge prins met kanonschoten en het verspreiden van vreugdebrieven onder de aandacht van de bevolking werd gebracht.² Aan haar felicitaties verbonden de Staten de wens dat het stadhouderschap altijd zou mogen blijven bestaan. Gezien de soms gespannen verhoudingen tussen de Friese Staten en stadhouder in de voorgaande decennia is dit toch wel opvallend te noemen. Ook de stad Amsterdam bood in haar gelukwensen haar diensten aan de jonge prins aan en verheugde zich bijzonder over de 'versterking van het illustere huis' Nassau-Dietz.³

De overige zes dochters waren allen jonger dan Johan Willem Friso en zouden hem ook allen ruim overleven. Opmerkelijk genoeg speelden deze dochters geen rol van betekenis in het creëren van een familienetwerk dat de Nassau-Dietz dynastie aan meer aanzien zou verhelpen. Slechts twee dochters traden in het huwelijk, waarvan dat tussen Sophie Hedwig (geb. 8 maart 1690) en Prins Karel Leopold, hertog van Mecklenburg-Schwerin, dat in 1708 werd gesloten, al binnen twee jaar werd ontbonden. Isabella Charlotte (Geb. 22 januari 1692) trouwde, toen zij 33 jaar oud was, Christiaan van Nassau-Dillenburg, maar dit huwelijk bleef kinderloos.⁴

Het valt echter te betwijfelen of Johan Willem Friso zich in zijn jonge tijd door dergelijke overwegingen liet leiden. In brieven aan zijn moeder maakt hij weliswaar gewag van balavonden in Utrecht en later in Den Haag die de gelegenheid bij uitstek vormden om een geschikte huwelijkskandidate te ontmoeten, maar de prins leek hier weinig oog voor te hebben. Het onbezorgde sociale leven van Johan Willem Friso baarede

- 1 M. Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten 1702-1747* (Hilversum 2007) p. 22. A.A. Kleijn, *De stadhouders van Friesland van het huis van Nassau* (Nijkerk 1904) pp. 123-131. C.J. Guibal, *Johan Willem Friso en zijn tijd* (Amsterdam 1938) p. 21-23.
- 2 Koninklijk Huis Archief (hierna KHA) Hendrik Casimir II, inv. 238 (augustus 1687).
- 3 KHA Hendrik Casimir II, inv. 238.
- 4 B. Bilker, 'De huwelijken van het huis Nassau-Dietz', in: S. Groenveld, J.J. Huizinga, Y.B. Kuiper (eds.), *Nassau uit de schaduw van Oranje* (Franeker 2003) pp. 77-78.

zijn moeder wel zorgen. Johan Willem Friso was een aantrekkelijke partij en de jonge prins liet zich volgens zijn moeder snel het hoofd op hol brengen. Zij waarschuwde hem bijvoorbeeld voor de meisjes Nassau-Oudijk, maar Johan Willem Friso schreef haar dat bij hen 'de room der vanaf is' en stelde haar gerust met de opmerking dat hij niet tot de liefhebbers behoorde van de wei die er dan nog over bleef.⁵ Niettemin beloofde hij voortaan alleen nog herenbezoeken af te leggen. Kennelijk gold deze belofte alleen Den Haag, want nog geen half jaar later moet hij bij zijn moeder verantwoording afleggen voor zijn veelvuldige bezoeken aan Marie Henriette del Caretto, gravin van Arenberg, die in Brussel resideerde. Hij ontkende dat er wat aan de hand was, maar het was, zo erkende hij, 'tres difisile...de resister au honnaiteté et au avance d'une jolie personne qui est son égale'.⁶

Henriette Amalia had echter een scherp oog voor de dynastieke belangen, waarin continuïteit van het huis Nassau-Dietz, standsbesef en religieuze overwegingen hand in hand gingen. Vanuit dat oogpunt knoopte zij in 1707 gesprekken aan met Karel, de regerend landgraaf van Hessen-Kassel om een huwelijk tussen haar zoon en een van diens dochters te arrangeren. Johan Willem Friso speelde nauwelijks een rol in de voorbereidingen op de verbintenis tussen deze twee protestantse huizen. Hoewel hij aanvankelijk wenste zijn toekomstige verloofde alvorens een verbintenis werd gesloten toch eens ontmoet te hebben, schreef hij later aan zijn moeder dat hij de keuze aan haar overliet. Amalia reageerde verbaasd en verweet hem onverschilligheid, maar Johan Willem Friso schreef terug dat hij beide kandidaten zeer aantrekkelijk vond en zich dus voelde als een man 'die tussen twee stoelen op de grond zit en niet weet welke hem het beste zal bevallen'.⁷

Uiteindelijk viel de keuze op Marie Louise, één van de 16 kinderen van Karel van Hessen-Kassel en Maria Amalia, hertogin van Koerland. Karl, landgraaf van Hessen in Kassel, was een zoon van Hedwig-Sophie van Brandenburg, de zuster van de grote Duitse keurvorst. Karel zelf stond, hoewel hij slechts een klein graafschap bestuurde, bekend als ondernemend. Hij beschikte over een aanzienlijke legermacht die hij aan Venetië en Denemarken verhuurde. De keuze voor dit laatste land, hing zeker samen met het feit dat de oudste zuster van Karel, Charlotte Amalia met

5 KHA Johan Willem Friso inv. 2017-1 (18 januari 1707). Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, p. 24. Guibal, *Johan Willem Friso*, pp. 120-122.

6 KHA Johan Willem Friso inv. 2017-1 (13 juni 1707). Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, p. 25.

7 KHA Johan Willem Friso inv. 2017-1 (3 oktober 1707). Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, p. 25. Guibal, *Johan Willem Friso*, pp. 124, 126. F.J.A. Jagtenberg, *Marijke Meu 1688-1765. Stammoeder van ons vorstenhuis* (Amsterdam 1994) pp. 33-34.

Christiaan V van Denemarken was getrouwd. Marie Louise's broer Frederik werd koning van Zweden, nadat hij in 1715 de Zweedse troonopvolgster Ulrike Eleonora (de jongere) had getrouwd. Door het huwelijk met een telg uit huis Kassel werden er dus ook nauwe banden gesmeed met invloedrijke Duitse adellijke geslachten en twee Scandinavische koningshuizen.⁸

Hoezeer de dynastieke belangen en geloofszaken in de huwelijksstrategie van beide huizen met elkaar verbonden waren, bleek uit meerdere reacties. Zo schreef Charlotte Amalia op 9 mei 1708 haar nieuwbakken neef aan met de hoogst mogelijke lofprijzingen en liet weten tot God te bidden dat dit huwelijk zal gedijen 'tot luister, heil en voorspoed van beide doorluchtige huizen'.⁹ Anton, graaf van Aldenburg, onderschreef de betekenis voor beide dynastieën 'pour le bien de la religion et de l'église dont les maisons de Nassau et de Hessen ont toujours été auguste colonnes jusqu'icy'.¹⁰ Stad Groningen en Ommelanden schreven in hun gelukwensen aan de prins, dat men niets beters had kunnen wensen dan een verbintenis met een huis 'van zovele verdiensten omtrent den gemeenen zaken en den godsdienst'.¹¹

Het moge duidelijk zijn dat de vroege dood van Johan Willem Friso, die tijdens een overtocht van Moerdijk naar Strijen Sas in het zicht van de haven verdronk¹², en een zwangere weduwe en een dochter van nog geen twee jaar achterliet, een zware slag betekende voor de dynastieke ambities van het jonge echtpaar. Illustratief in dat opzicht is de aangrijpende brief van 20 juli 1711 van de weduwe aan de Staten Generaal, waarin zij verwijzend naar haar zwangerschap en het verdriet over het verlies van haar man, openlijk de bescherming zoekt van de Heeren Hoogmogenden: *En dat het U Hoog Mogenden behagen zal, zoals ik u zeer gedienschtig verzoek, mij, een bedroefde en weerloze weduwe, in haar voordelige bescherming te nemen en aan mijn kind en de vrucht die ik draag en die ik te zijner tijd met Gods zegen almach-*

8 Bilker, 'De huwelijken', pp. 77-78. Zie over de landgraaf: Jagtenberg, *Marijke Meu*, pp. 14-19. H. Philippi, *Landgraf Karel van Hessen-Kassel* (Marburg 1976).

9 F. Halma, *Het leven van zyne hoogheit Johan Willem Friso, Prinsse van Oranje en Nassau enz. enz. Nevens de historie van den jongstleden oorlog, 2 dln.* (Amsterdam 1716) II pp. 31-32. Kleijn, *De stadhouders*, pp. 145-146.

10 KHA, Johan Willem Friso, inv. 2017-1. Zie ook: Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 25-26.

11 Jagtenberg, *Marijke Meu*, p. 39.

12 Guibal, *Johan Willem Friso en zijn tijd*, pp. 158-159. Zie voor de nodige correcties: René van den Berg, 'De tragische dood van een veelbelovend stadhouder Jan Willem Friso, 1687-1711', *Jaarboek Oranje-Nassau 2011*, 18-31. C. Esseboom, 'Dordrecht en Leeuwarden, de prins werd in twee stukken begraven', *Oud Dordrecht*, 19/3 (2003) pp. 31-40.

*tig ter wereld hoop te brengen en deze als vaders en medestanders te verstrekken.*¹³ Volledige overgave dus aan de Staten Generaal die kennelijk veel meer dan de eigen dynastie in staat werden geacht de belangen van de weduwe te behartigen.

Informele machtsuitoefening

De vroege dood van de prins zal er mede toe bijgedragen hebben, dat er van het vestigen van een machtspositie in Friesland niet veel terecht is gekomen. Niettemin zijn er in de correspondentie van de prins aanwijzingen dat hij zich, net als zijn grootvader, bediende van informele en formele netwerken om zijn positie als stadhouder te handhaven.¹⁴ De stadhouders uit het huis Nassau-Dietz waren vanwege hun ondergeschikte positie aan de Staten van Friesland, afhankelijk van informele machtsuitoefening en netwerkvorming om toch een invloedrijke positie op te bouwen. Als dienaar van de Staten van Friesland, had de stadhouder een instructie ontvangen, die zijn politieke invloed aan banden legde en zijn ambt een hoge symbolische en representatieve functie verleende. Toch was het ambt op een aantal vlakken betekenisvol. De stadhouder kon in Friesland bijvoorbeeld indirect op lokaal vlak invloed uitoefenen omdat hij in negen van de elf Friese steden uit een voordrachtlijst van dubbeltallen ieder jaar de definitieve keuze van de stadsbestuurders maakte. Daarnaast beschikte de prins over zogenaamde premiers in de steden; vertrouwelingen die direct toegang hadden tot het hof en de stadhouder nauwgezet over de gang van zaken in hun stad informeerde.¹⁵ Uit de correspondentie van Johan Willem Friso wordt duidelijk dat hij inderdaad gebruik maakte van deze mogelijkheid om indirecte politieke invloed uit te oefenen, maar het is zeer de vraag of hij erin slaagde zijn grootvader Willem Frederik daarin te evenaren.¹⁶ In ieder geval leidde zijn langdurige afwezigheid tot een levendige briefwisseling met vooraanstaande edelen en burgers in Fries-

13 Jagtenberg, *Marijke Meu*, pp. 67-69. De brief geschreven te Leeuwarden op 20 juli 1711 is afgedrukt in de *Europische Mercurius*, 22, deel II, pp. 156-157.

14 G.H. Jansen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005).

15 A.P. Van Nienes, 'Inleiding', in: A.P. van Nienes en M. Bruggeman (eds.), *Archieven van de Friese stadhouders. Inventarissen van de Friese stadhouders Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795* (Hilversum 2002) p. 19. S. Groenveld, 'Gemengde gevoelens. De relaties tussen Nassaus en Oranjes als stadhouders en kapiteins-generaal', in: Groenveld, *Nassau*, pp. 24-25. Jansen, *Creaturen*, pp. 58-59.

16 Zie voor een overeenkomstige gang van zaken: G.H. Jansen, 'Het stadhouderschap van Willem Frederik in de Noordelijke gewesten', in: Groenveld, *Nassau*, pp. 45-55. Voor de omvang en samenstelling van de netwerken van Willem Frederik zie: Jansen, *Creaturen*, pp. 57-88.

land, die in hebzucht naar lucratieve ambten stelselmatig de bemiddeling van de prins aanzochten. Zo schreef hij in 1710 vanaf het slagveld een aanbeveling tot de benoeming van Dancker de Kempenaer tot burgemeester en premier in Harlingen. In hetzelfde jaar deed hij aan het stadsbestuur van Workum het verzoek om Isaac Martin van Adius voor het burgemeesterschap aldaar voor te dragen.¹⁷ Ook op het platteland was zijn invloed voelbaar, want als lid van het zogenaamde Mindergetal, was hij direct betrokken bij de benoeming van de grietmannen, die in de grietenijen verantwoordelijk waren voor het bestuur en de rechtspraak. Vandaar dat na het overlijden van Edzert van Burmania, grietman van Ferweradeel, zijn broer zich op 24 december 1709 tot de stadhouder wendde, met de mededeling dat hij zich nu gedwongen zag zich voor de belangen van zijn beide neven en van zijn eigen jongste zoon in te zetten en dus om de steun van de stadhouder verzocht om hen goede betrekkingen te bezorgen.¹⁸ De toen spelende opvolgingsvraag in Ferweradeel zal daarbij ongetwijfeld een rol hebben gespeeld.

Een brief van de prins, geschreven op 5 november 1710 in het legerkamp bij Beaupré¹⁹, geeft aan hoezeer zijn benoemingspolitiek werd ingegeven door de principes van *do ut des*, geven en nemen. Reciprociteit oftewel wederkerigheid was voor de stadhouder een strategisch instrument om zich als patroon van bestuurders in stad en platteland te profileren en getrouwen aan zich te binden.²⁰ De volgende brief die omwille van zijn zeggingskracht in zijn geheel in moderne vertaling geciteerd wordt, laat de mechanismen duidelijk zien. De brief is een antwoord op een verzoek van de stadhouderlijke vertrouweling en jarenlange adviseur en gedeputeerde te velde Sicco van Goslinga²¹, die de aanbeveling van de prins zocht om de Heer van Geldermalsen tot drost van Buren benoemd te krijgen. De in het Frans gestelde brief, luidt in het Nederlands als volgt:

17 Nienes en Bruggeman, *Archieven*, p. 404 nr. 501, p. 410 nr. 543. Tresoar Friese Stadhouders inv. 500 (Kempenaer 17.12.1710).

18 KHA Johan Willem Friso A 27 inv. 13.

19 Tresoar, Toegang 3, Familiearchief E.V.C. (Van Eysinga-Veghelin van Claerbergen) inv. 4969.

20 Zie voor een uitvoerige beschrijving van dergelijke mechanismen onder Willem Frederik van Nassau: Jansen, *Creaturen*, pp. 60-66, 71-88.

21 Zie over hem: Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 101-103. Sicco van Goslinga (1664-1731) was sedert 1688 grietman in Franekeradeel die elk jaar een volmacht ten landdag had. Hij was in 1701-1703 lid van Gedeputeerde Staten, een functie die hij ook in de jaren 1713-1716 en 1728-1729 waarnam. Hij was meermaals afgevaardigde voor Friesland naar de Staten Generaal en tijdens de Spaanse Successie Oorlog en een aantal keren gedeputeerde ter velde. Daarnaast onderhield hij goede contacten met de hoogste ambtenaren in Den Haag, zoals de secretaris van de Raad van State en latere raadspensionaris van Holland, Simon van Slingelandt, en met François Fagel, de griffier van de Staten-Generaal.

Mijnheer,

Tot mijn grote spijt zie ik me niet in staat hetgeen aan meneer van Geldermalsen toe te staan, dat hij voor een van zijn zonen heeft gevraagd en dat u in uw brief van gisteren ondersteunde. U weet zonder twijfel, mijnheer, dat de post van drossaard van Buren door meerdere personen wordt geambieerd, maar mogelijk is het u onbekend dat meneer Van Hemmema me hierom al lang geleden ook al heeft verzocht, als beloning voor de diensten die hij ons huis sinds zijn jeugd heeft gedaan, en met name voor de inspanningen die hij heeft geleverd in de kwestie aangaande de erfenis van zaliger de koning van Engeland, glorieuze gedachtenis, sinds de dood van zijne majesteit. [p.2] Ik ben er van overtuigd, mijnheer, dat u ermee akkoord gaat dat ik aan de genoemde Hemmema mijn woord heb gegeven om hem voor deze functie bij de Domeinraad aan te bevelen. De redenen die hij mij aanreikte, lijken me dermate overtuigend en dermate goed gefundeerd, dat het mij niet mogelijk was zijn verzoek af te wijzen, en ik geloof dat het niet nodig is me hiervoor uitvoerig te rechtvaardigen; ik ga ervan uit dat meneer Van Geldermalsen het niet erg zal vinden dat ik de promotie van een van zijn zonen tot een andere gelegenheid uitstel. Ik verzoek u, mijnheer, hem tenminste van mijn waardering voor zijn vriendschap te verzekeren en dat ik zeer gaarne de gelegenheden aan zal grijpen die zich zouden kunnen voordoen om hem daarvan concrete blijk van te geven.

Doecke van Hemmema was een belangrijk belangenbehartiger voor de prins in de strijd om de erfenis van Willem III. Van Hemmema had carrière gemaakt aan de hoven van Albertine Agnes en van Henriette Amalia. Als vertegenwoordiger van de Nassaus inzake de erfeniskwestie met de koning van Pruisen, verbleef Van Hemmema regelmatig in Den Haag. Hij verbleef in het huis van de Friese stadhouders aan de Lange Vijverberg en had onder meer een koets met vier paarden tot zijn beschikking. Van Hemmema zou namens de prins in 1708 als bemiddelaar optreden in Zeeland in diens pogingen om het markizaat van Veere en Vlissingen te bemachtigen. Het jaar daarvoor echter, waren er spanningen tussen Van Hemmema en de prins ontstaan, die zo hoog opliepen dat Johan Willem Friso op zijn ontslag aandrong. Dankzij de steun van Henriette Amalia bleef Van Hemmema in functie, waarop Johan Willem Friso tot de benoeming overging van de secretaris van Friesland Huber als zijn belangrijkste zaakwaarnemer in de erfeniskwestie. Niettemin moesten de goede relaties weer worden opgebouwd en dwong de afhankelijkheid van de prins van een dergelijk belangrijk adviseur tot beloning. Het briefje biedt goed inzicht in de drijfveren achter de benoemingspolitiek van Johan Willem Friso. Doecke van Hemmema, die jarenlange grote inspanningen leverde om de belangen van de prins te behartigen, moest

beloond worden met hoge functies.²² Wederkerigheid stond dus centraal, evenals het besef van eer, namelijk dat eerder gedane beloften niet ongedaan gemaakt konden worden. Voorts, en dat was voor beide partijen van belang, ging er een toekomstperspectief achter afwijzing schuil. Juist door Geldermalsen een wortel voor te houden, bleef de band tussen de prins en zijn cliënt in stand en verzekerde hij zich van de trouwe dienst van Van Geldermalsen voor de komende jaren.²³ Immers, hij kreeg te horen dat hij of zijn zoons ooit daarvoor beloond zouden worden. Het was een fraai staaltje van netwerkbinding en het zeker stellen van de goede diensten van vertrouwelingen voor de toekomst.

Largesse en het belonen van trouwe dienst

Een vorst, of in dit geval de stadhouder, wint bij zijn vertrouwelingen en hovelingen vertrouwen en respect door largesse, dat wil zeggen, vrijgevigheid ten toon te spreiden en als een soort pater familias van zijn hofhouding op te treden. Aan de Europese hoven heeft dit al sinds de late middeleeuwen tot een uitgebreide geschenkencultuur geleid, variërend tot het uitreiken van nieuwjaarspremies, geschenken bij hoogtijdagen als geboorte, doop en huwelijk tot het verzekeren van een goede oude dag van het hofpersoneel.²⁴ De correspondentie van Johan Willem Friso en de weinige rekeningen die van de hofhouding van zijn moeder zijn overgeleverd, laten hier slechts vage sporen van zien. Zo komen in de rekeningen van Amalia uit de jaren 1701-1706 jaarlijks uitkeringen aan het hofpersoneel voor nieuwjaar voor, maar we kennen alleen de totaalbedragen en het is dus onbekend wie hiervoor in aanmerking kwamen.²⁵ Leden van het stadhouderlijk huishouden werden in de dienst verzorgd met kleding en kregen in ieder geval de kost en soms ook inwoning.²⁶ Maar ook na het ophouden van de dienst gaf de stadhouder, of in dit geval diens moeder, blijken van erkentelijkheid voor bewezen diensten. Zo ontving in 1701 Christine de wasmeid van Amalia 50 Carolusguldens voor huisraad. Toen Amelia Buck, de gewezen kamernierster van Prinses Bellelottum in het

22 Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 42-43.

23 Zie hiervoor : H. Brand, 'Appointment strategies at the court of Duke Philip the Good: New Applications of Old Mechanisms', in: S. Gunn and A. Janse (eds.), *The Court as a Stage. England and the Low Countries in the later middle ages* (Woolbridge 2006) pp. 98-99.

24 Hierover bestaat zeer uitvoerige literatuur. Ik beperk me hier tot M-A. Delen, *Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje (1533-1584)* (Amsterdam 2001) 215-258. Alain Guéry, 'Le roi dépensier. Le don, la contrainte et l'origine du système financier de la monarchie française d'Ancien Régime', *Annales, sociétés, civilisations*, 39 (1984) pp. 1241-1269. Brand, 'Appointment strategies', pp. 85-100.

25 KHA Henriette Amalia A 26a inv. 160-164 (rekeningen 1701-1706).

26 KHA Henriette Amalia A 26a inv. 164 (rekening 1706).

huwelijk trad en de dienst verliet, ontving zij een bruidsschat van 200 gulden.²⁷ Omdat er geen hofrekeningen van het hof van Johan Willem Friso zijn bewaard, kunnen we alleen maar veronderstellen dat hij deze praktijken voortzette. Het zou in ieder geval het verzoek van Johanna van Cleefs uit 1709 om haar vader als fonteinier in Paleis het Loo op te mogen volgen verklaren. In dezelfde lijn ligt het verzoek van de hoveling Van Ittersum aan de stadhouder om een oud-bediende aan het hof van zijn moeder Amalia tot Drost in Buren te benoemen om hem op zijn oude dag aldus van een inkomen te verzekeren.²⁸

Het heeft er alle schijn van dat de largesse van de stadhouder overschaduw werd door de ernstige financiële tekorten en het feit dat jaar in jaar uit hofpersoneel achterstallige gages werden uitbetaald. Er werd dus een zware wissel getrokken op de trouw van het hofpersoneel, maar kennelijk was het vooruitzicht op beloning en het mogelijk delen in de vrijgevigheid van de stadhouder voldoende om een betrekking aan het hof te ambiëren. Johan Willem Friso en zijn echtgenote hadden inderdaad met chronische geldtekorten te maken, die deels veroorzaakt werden door het buitensporige bestedingsgedrag van zijn beide ouders. Vooral Hessel van Sminia schijnt in die zin niet veel met Amalia op te hebben gehad. Van hem stamt het verwijt dat Amalia bij de boedelscheiding na het meerderjarig worden van haar zoon 'de ongehoorde som van fl. 700.000,= hebben gevorderd en daardoor blijk hebben gegeven van haar inhaligheid'.²⁹

Dat Amalia onzorgvuldig met haar financiën omging, blijkt wel uit het feit dat zij voor meerdere tienduizenden guldens bij leveranciers in het krijt stond voor aanschaffingen die soms wel acht jaar eerder hadden plaats gevonden. Amalia zelf zat dermate in geldnood, dat zij op 16 december 1710 haar zoon opbiechtte, dat zij de ontvanger Knock had ontboden, met het verzoek haar een jaargeld voor te schieten uit de inkomsten uit Friesland. Knock moest weigeren omdat zij de prins nog 2½ jaar inkomsten uit Friesland schuldig was.³⁰ Ook Hendrik Casimir II had grote leningen uitstaan bij Willem III en in Friesland en Amsterdam, die hij niet terugbetaalde. Dergelijke financiële eisen zorgden ervoor dat de boedel van Johan Willem Friso al vanaf het begin met schulden was beladen. In 1712 stond de stadhouderlijke familie voor 505.000 gulden in het krijt bij diverse schuldeisers in Friesland, Amsterdam, Den Haag, Maastricht en Luik en moesten er jaarlijks 14.294 gulden aan rente over obligaties afgeragen worden. Afgezet tegen enerzijds de jaarlijkse inkomsten van amper

27 KHA Henriette Amalia A 26a inv. 160 (rekening 1701).

28 KHA Johan Willem Friso A 27 inv. 13 (16 jui 1709 en ongedateerd, maar rond 1710).

29 Guibal, *Johan Willem Friso*, p. 138.

30 Guibal, *Johan Willem Friso*, pp. 137-138.

235.000 gulden uit het ambt en de domeinen, en anderzijds de lopende uitgaven van ruim 198.000, was de schuldenlast een molensteen rond de hals van het stadhouderslijk echtpaar.³¹

Dat de nood voordien al hoog was aan het Hof, blijkt uit de hofordonnantie die de prins vlak voor zijn huwelijk in 1709 opstelde.³² Zoals alle hofordonnanties stond ook deze geheel in het teken van besparingen en straalde door zijn rigoreuse maatregelen, een zeker wantrouwen ten aanzien van het hofpersoneel uit.³³ Tekenend is in dat opzicht het eerste artikel dat stipuleerde dat geen enkel lid van de huishouding zonder toestemming van de onderhofmeester Papot levensmiddelen mocht aanschaffen, op straffe van 'cassation' en voor de leveranciers verlies van het geld dat zij hiervoor hadden ontvangen. Evenmin was het het keuken-, kelderpersoneel toegestaan op eigen gezag ook maar iets te geven aan mensen die niet met het hof in verbinding stonden, tenzij opperhofmeester Verschuer zijn toestemming verleende.³⁴

Om ervoor te zorgen dat de uitgaven niet uit de hand liepen, werden er omvangrijke administratieve procedures in het leven geroepen.³⁵ Zowel de bakker als de keldermeester waren verplicht iedere ochtend een lijst op te stellen van hetgeen er de vorige dag is geconsumeerd aan brood, vet, bier en andere sterke drank. Deze lijsten moesten aan de onderhofmeester worden overgedragen en dienden als basis voor door hem op te stellen week- en maandoverzichten. Deze boden dan weer het houvast om de kwartaaloverzichten aan te maken, die vervolgens samengevat in de algemene jaarrekening werden geboekt. De dispensier werd opgedragen om iedere dag een uitvoerige lijst op te stellen van alle aan tafel geserveerde

31 Guibal, *Johan Willem Friso*, p. 138. Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 57-58, 62-64.

32 KHA Johan Willem Friso A 24, inv. 41 Reglement et ordre qui doivent etre exactement observé et executé cy-apres a la cour de son altesse serenissime monseigneur le prince d'Orange et de Nassau. Vergelijk: M. Bruggeman, 'Het Hof van Maria Louise van Kessel (1711-1731)', in: W. Bergsma e.a. (eds.), *Het Hof van de Friese Nassaus (1584-1747)* (1998) pp. 293-302 [Special It Beaken. *Tydskrift fan de Fryske Akademy*, 60].

33 H. Kruse. 'Die Hofordnungen Phillips des Guten von Burgund', in: H. Kruse und W. Paravicini (eds), *Höfe und Hofordnungen 1200-1600* (Sigmaringen 1999) pp. 141-165. Brand, 'Appointment strategies', pp. 87-88. Delen, *Hof en hofcultuur*, pp. 34-118.

34 KHA Johan Willem Friso A 24, inv. nr. 41: Premièrement il est espressement defendu aux domestiques de la cour de son altesse d'aller chercher ou acheptter quelques provisions de bouche pour la cour sans connoissance ni ordre special du sous-maitre d'hotel Papot, sous peine de cassation et aux levranciers de perte de ce qu'il auront livré, apres ce que ce reglement et ordre leur sera insinué. 2. Que ni cuisiniers, boulangers, maitre de cave, confiturier ou quelques autres auront le pouvoir de donner rien a qui que ce soit hors de la cour, de ce qui est sous leur garde, sans ordre expres de monsieur de Verschuyr.

35 Bruggeman, 'Het hof van Maria Louise', pp. 298-300 waar de hofordonnanties van 1712 die Maria-Louise kort na de dood van haar echtgenoot wordt geanalyseerd en waarin tevens de noodzaak van besparingen en het voorkomen van financiële misbruiken centraal staat. Zie ook: Jagtenberg *Marijke Meu*, pp. 79-81.

gerechten, hoeveel mensen met vermelding van hun namen de maaltijd genoten, wat er aan gevogelte en wild was aangekocht, wat er door de jagers was aangedragen en ook hoeveel boter er was geconsumeerd. De keldermeester en de slager kregen gelijkaardige aanwijzingen. Ook hier gold dat de lijsten aan de basis lagen van week- en maandoverzichten die tenslotte in de vorm van kwartaalstaten aan de rentmeester-generaal werden overgedragen om in de jaarrekening te worden ingeboekt.³⁶ Met andere woorden, aan het hof van Johan Willem Friso werd omwille van de kostenbeheersing een omvangrijke financiële administratie aangelegd. Geen enkele van deze week- en maandoverzichten is bewaard gebleven, waardoor iedere informatie over de exacte samenstelling van de hofhouding ontbreekt.³⁷ Wel laat het zien hoe de prins trachtte een middenweg te vinden tussen enerzijds zijn geldnood en anderzijds het in standhouden van een hofhouding, passend bij een edelman van zijn status en allure.

Investerings in representatie

We moeten met de mogelijkheid rekening houden dat de haast draconische saneringspogingen ter compensatie dienden van de kosten die met representatie en de conspicuous consumptiewensen van het stadhouderlijk echtpaar samenhangen. De renovatie en herbouw van het stadhouderlijk hof onder leiding van de architect Marot, die al onder stadhouderkoning Willem III naam had gemaakt, moet kostenverslindend zijn geweest.³⁸ De gebouwen werden ter gelegenheid van het huwelijk van Johan Willem Friso en Marie Louise aangepakt. De stadhouder was getuige de uitgebreide correspondentie met Marot intensief bij de ontwerpen be-

36 KHA Johan Willem Friso A 24, inv. nr. 41: 3. Le boulanger et le maitre de cave seront tenus de rendre compte de leur recepte et depense, le boulanger de pain et de la farine, et le maitre de la cave du vin, de la bière en d'autres liqueurs, comme il seront aussi tenus de delivrer tous les matins aus sous-maitre de l'hotel une liste de jour de ce qui aura été consumé le jour precedent, afin que de ces listes pourront etre formées celles de semaines et de mois, pour pouvoir compter avec eux tous les quarts années. 4. Le dispensier sera tenu de delivrer tous les jours une liste exacte de tous les mets qui auront été sur chaque table de la cour, combien des personnes y auront mangé, avec expression de leur nom, comme aussi (fo. 1 vo.) de ce qui aura été achepté, et a quel prix, du gibier que les chasseurs auront apoprté et specifier combien de livres, de viandes, poulets et autres denrées, et en particulier combien de beurre il aura consumé, dont il doivent etre formées de listes de semaines et de mois.

37 Dat was geen unieke situatie. Zo is er zelfs van de hoven van Maurits en Frederik Hendrik weinig meer overgeleverd dan enkele hofordonnanties. Zie: Delen, *Hof en hofcultuur*, pp. 55-56.

38 Zie voor Daniel Marot: M.D. Ozinga, *Daniel Marot. De schepper van den Hollandschen Lodewijk XIV-stijl* (Amsterdam 1938) met name pp. 100-115.

trokken. In lange brieven informeerde Marot de prins over zijn plannen en voegde een enkele maal zelfs een tekening bij van de inrichting van het hoofdvertrek van het stadhouderlijk hof. De uitvoering liet hij over aan de Leeuwarder bouwmeester Anthony Coulon.³⁹ Overigens werd Marot ook ingehuurd voor de renovatie van Oranjewoud⁴⁰ en was hij betrokken bij de heraanleg van de tuinen van Het Loo⁴¹, maar de investeringen van de prins richtten zich toch vooral op de verfraaiing van het stadhouderlijk Hof.

Weliswaar had de prins door toekenning van in ieder geval een deel van de erfenis van zijn oom Willem III⁴² een belangrijke inkomstenbron en talrijke kunstwerken en enkele residenties, waaronder het Loo in bezit gekregen⁴³, het betekende niet dat daarmee de bomen in de hemel groeiden. Een goed voorbeeld daarvan lijkt me de inrichting van het stadhouderlijk Hof in Leeuwarden te zijn. De verhuizingen van allerlei meubilair en schilderijen vanuit de voormalige residenties van Willem III naar Leeuwarden laten zien, dat de prins Leeuwarden als zijn natuurlijk centrum van de macht beschouwde en, mede gedreven door gebrek aan liquide middelen, overige residenties in den lande ontdeed van pracht en praal, om van Leeuwarden zijn hofstad bij uitstek te maken. Afgaande op de boedelbeschrijvingen die kort na de dood van Johan Willem Friso werden opgemaakt, beschikte het stadhouderlijk hof over een inrichting die in tegenspraak lijkt te zijn met de beperkte middelen die het echtpaar ter beschikking stonden.

De inboedel van het Hof te Leeuwarden bevatte kostbaar meubilair, waarvan verondersteld wordt, dat dit ten dele uit de erfenis van Willem III afkomstig was. In de presentiekamer van de prins in het Stadhouderlijk Hof in Leeuwarden stond bijvoorbeeld een met marqueterie versierde

39 Anthony Coulon beschikte over een woonhuis aan de Doelenstraat in Leeuwarden. Het maakt nu deel uit van het gebouwencomplex van de Fryske Akademy. Zie: P. Broersma en K. Sikkema, *It Coulonhûs. De sit fan de Fryske Akademy* (Ljouwert 2013) 14-23.

40 R. Mulder-Radetzky, 'Huizen van Albertine-Agnes', in: Groenveld, *Nassau*, pp. 106-108.

41 Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 74-77.

42 Johan Willem Friso was universeel erfgenaam van stadhouder-koning Willem III en kon daarom na diens overlijden in 1702 de titel prins van Oranje voeren. De erfenis zelf werd vrijwel onmiddellijk aangevochten door Frederik van Pruisen. Zie voor de erfeniskwestie onder meer: Bruggeman, *Nassau en de macht van Oranje*, pp. 201-222. W.A. Ridder van Rappard, 'De aanspraken van Frederik I van Pruisen op de erfenis van koning-stadhouder Willem III', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 79 (1966) pp. 129-141.

43 A.L. Heerma van Voss, 'De Friese stadhouders uit het Nassau en hun residentie-verblijven', *De Vrije Fries*, 44 (1960) pp. 78-91. G.P. Karstkarel, 'Nassause sporen in Leeuwarden. Hofstad Leeuwarden van 1587 tot 1765', *Oranje-Nassau Museum Jaarboek* 1985/1986, pp. 120-124.

tafel met gueridons en spiegel en een Engels 'schrijfcantoirje'. In de privévertrekken van Marie Louise stond veel zilverwerk, dat ze wellicht zelf had meegenomen bij haar huwelijk. Diverse kabinetten waren behangen met damast, goudgalon of betimmerd met Chinese lakschermen en bevatten een omvangrijke porseleinverzameling.⁴⁴

Het echtpaar beschikte ook over een omvangrijke schilderijencollectie. Daarbij moet niet alleen gedacht worden aan de portretten van het stadhouderlijk echtpaar die door Louis Volders in 1709 werden geschilderd.⁴⁵ Een inventaris van het stadhouderlijk Hof uit 1712 zelf, en ook een lijst van schilderijen uit het huis 't Loo die dat jaar na taxatie door specialisten op de veiling in Amsterdam werden aangeboden, geven blijk van een indrukwekkende verzameling van meesterwerken.⁴⁶ Op de lijst komen werken van grote Italiaanse, Duitse en Hollandse meesters voor, zoals Titiaan, Rafaël, Holbein, Dürer, Caracci, Dou, Poelenburg, Rubens of Bruegel, die deels uit de erfenis van Willem III afkomstig waren.⁴⁷ Op deze kwamen ook portretten van de Engelse koningen Hendrik VIII en Karel I en werken van Engelse schilders als Gibson, Oliver en Cooper in de vertrekken van het stadhouderlijk hof te Leeuwarden terecht.

Slot

De gedwongen veiling van 1712, die overigens veel te weinig opbracht, verraaft de spanning die bestond tussen de gewenste investeringen voor representatieve doeleinden enerzijds en de zeer beperkte beschikbaarheid aan middelen anderzijds. Het was een dilemma, waarmee vele edelen binnen en buiten Friesland hadden te maken. In het geval van het stadhouderlijk echtpaar kwam daarbij dat hun bijzondere positie als primus inter pares onder de Friese adel en verbintenissen met de hoge adel in de omringende landen, een levensstijl eiste die hun middelen te boven ging. Het onderhouden van het Hof en de voortdurende noodzaak tot

44 S.W.A. Drossaers en Th. Lunsingh Scheurleer (eds.), *Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes en daarmee gelijk te stellen stukken 1567-1795* ('s-Gravenhage 1974) I, pp. XXX-XXII, pp. 278-285, 314-316, 318, 322-327, 329-330 [s-Rijks geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 148].

45 R.E.O. Ekkart, 'Schilders aan het hof', in: Groenveld, *Nassau*, pp. 118-123. R. Mulder-Radetzky, 'Schilderijencollecties van de Friese Nassau's', in: Ph. Breuker, A. Janse (eds.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verhouding* (Zutphen 1997) pp. 197-205. A.S. Staring. *Kunsthistorische verkenningen* ('s-Gravenhage 1948) pp. 70-71.

46 Zie voor de taxatielijst: S.W.A. Drossaers en Th H. Lunsingh Scheurleer (eds.), *Inventarissen*, I, pp. 695-700.

47 Mulder-Radetzky, 'Schilderijencollecties', pp. 200-201.

sanering was daarvan een voorbeeld. Specifiek voor het stadhoudersambt was de noodzaak om via informele wegen hovelingen, vertrouwelingen en lokale machthebbers aan zich te binden. Dergelijke netwerken, die het sociaal kapitaal van Johan Willem Friso vormden, waren allicht minder uitgebreid dan die van zijn grootvader, maar de weinige beschikbare correspondentie lijkt te suggereren dat de technieken en doelstellingen dezelfde waren.

